

ЛЕКЦІЯ 5. ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ АДВОКАТІВ

1. ПРАВОВІ ОСНОВИ АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ В УКРАЇНІ

Основою правового статусу адвоката в Україні є Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI, який набрав чинності 15.08.2012. Відповідно до ст. 1 цього закону «адвокатська діяльність – це незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту». Таким чином, адвокатура – це самоврядний інститут, в якому реалізується не лише представництво та захист, але й професійна етика.

Ключовими нормативно-правовими документами з адвокатської етики є:

- Правила адвокатської етики, затверджені З'їздом адвокатів України 09.06.2017 (редакція 15.02.2019) — визначають етичні стандарти діяльності адвокатів.
- Раніші редакції Правил (наприклад, від 01.10.1999) — як історичне підґрунтя для формування адвокатської деонтології.
- Наукові публікації, зокрема «Topical issues of legal ethics and responsibility for its violation».
- Міжнародні стандарти — наприклад, курс HELP course «Ethics for Judges, Prosecutors and Lawyers», запущений Рада Європи (Council of Europe) для українських правників: він підкреслює незалежність, неупередженість і доброчесність адвокатури.

Правова основа адвокатської етики також включає положення Конституції України: ст. 59 гарантовано право на юридичну допомогу.

Етична складова діяльності адвоката полягає в поєднанні інтересів клієнта з інтересами суспільства, дотриманні законності, верховенства права, конфіденційності, незалежності адвокатури. Передусім це зазначено в преамбулі Правил адвокатської етики.

Окремо необхідно звернути увагу на гарантії адвокатської діяльності — наприклад, питання «ідентифікації адвоката з клієнтом» (що порушує незалежність професії) окремо врегульовано законодавством.

Отже, у правовій основі адвокатської етики ми маємо:

- законодавчий статус адвокатської діяльності;
- самоврядність адвокатури;
- прийняті Правила адвокатської етики;
- міжнародні стандарти;
- дисциплінарна та етична відповідальність адвоката.

У подальших розділах ми розглянемо ключові етичні аспекти адвокатської діяльності на різних етапах роботи адвоката.

2. ЕТИКА УГОДИ ПРО НАДАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

Укладання угоди між адвокатом та клієнтом є початком адвокатської діяльності у кожній конкретній справі. З погляду етики, тут важливі такі

аспекти: пояснення клієнтові змісту угоди, прав та обов'язків, конфіденційність, уникнення конфлікту інтересів, добросовісність у встановленні гонорару (або його уникнення, якщо надається безоплатна допомога).

З етичних правил випливає, що адвокат має зберігати незалежність та уникати ситуацій, коли його зобов'язання перед клієнтом можуть вступати в суперечність із професійними чи суспільними обов'язками. Зокрема, принцип «інтереси клієнта мають пріоритет, але не абсолютний» зазначений у преамбулі Правил адвокатської етики.

При укладенні угоди адвокат має роз'яснити клієнту:

- мету доручення, можливі ризики, строки;
- розмір та порядок оплати (якщо застосовується гонорар), або спосіб надання безоплатної правової допомоги;
- можливість відмови від виконання доручення або заміни адвоката (самовідвід) — що має бути погоджено з клієнтом.

Етичні аспекти також стосуються вибору клієнта: адвокат не має погоджуватися на справу, якщо через це буде порушено принципи законності, етичні стандарти або якщо він не має достатньої компетенції, чи можливі конфлікти інтересів. У цьому випадку етичним є відмова.

Також у договорі необхідно передбачити зобов'язання щодо збереження таємниці — адвокатська таємниця є ключовим етичним і правовим обов'язком. У Правилах адвокатської етики наголошено на конфіденційності інформації, переданої адвокатові від клієнта, а також на вимозі переконати адвоката-палата, що він здатен забезпечити її дотримання.

У ситуації воєнного стану, або коли клієнтом є внутрішньо переміщена особа чи мешканець прифронтової території, угода має відображати додаткові ризики та специфіку: наприклад, забезпечення можливості дистанційного спілкування, гарантії безпеки, можливість мобілізації чи обмеження свободи пересування. Адвокат в цих умовах має пояснити специфіку правового режиму, можливості обмежень, що впливають на стратегію захисту.

Отже, етика угоди — це не лише юридична формальність, а й етичне зобов'язання адвоката перед клієнтом, суспільством і професією.

3. ЕТИКА ЗАХИСТУ НА ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ

Етап досудового розслідування має ряд специфічних етичних завдань і викликів: адвокат виступає на захисті підозрюваного/обвинуваченого, має забезпечити реалізацію права на захист, право на адвоката, право на конфіденційність, а також має балансувати між інтересами клієнта та правом суспільства на справедливий і ефективний розслідувальний процес.

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» прямо передбачає, що адвокат здійснює захист, представництво та надання інших видів правової допомоги.

Правила адвокатської етики наголошують на важливості незалежності адвоката, а також на забороні ідентифікації адвоката з клієнтом чи діями

клієнта. Наприклад, новий законодавчий механізм передбачає адміністративну відповідальність за ідентифікацію адвоката з клієнтом.

На досудовому етапі адвокат має дотримуватись таких етичних правил:

- Не розголошувати таємницю, отриману від клієнта.
- Забезпечити захист клієнта від необґрунтованого тиску, дотримання права на захист.
- Уникати ситуацій, коли адвокат може бути заангажований (наприклад, коли адвокат має інші інтереси або пов'язаний з правоохоронним органом) — потрібно декларація про відмову чи самовідвід.
- Поважати права інших учасників процесу — прокурора, слідчого, потерпілих, відповідно до принципу рівності сторін і гідності. Зокрема, етика комунікації між адвокатом та прокурором/слідчим має бути професійною.

Окремий виклик на досудовому етапі — захист прав осіб у умовах воєнного стану, особливо внутрішньо переміщених осіб чи мешканців прифронтових територій. Адвокат має враховувати, що слідчі дії можуть проводитись в нестабільних умовах, з обмеженим доступом до клієнта, можливим порушенням процедурних прав. Етичний обов'язок — діяти професійно, попереджати клієнта про ризики, не допустити використання процесу в політичних чи репресивних цілях, дотримуватися стандартів міжнародного права (наприклад, принципу справедливого судочинства).

Таким чином, етика на досудовому слідстві — це вміння адвоката поєднувати професійні правила, права клієнта, суспільні інтереси і специфіку часу (воєнного стану) відповідно до норм права.

4. СУДОВА ЕТИКА АДВОКАТА

Вихід до суду — критичний момент у діяльності адвоката, і тут етичні правила мають практичне значення. Участь адвоката в судовому процесі передбачає дотримання професійних стандартів: доброчесність, незалежність, конфіденційність, повага до суду, до інших учасників процесу й просування справедливості.

На рівні нормативних документів, Правила адвокатської етики наголошують, що адвокат має уникати розголосу даних, що принижують честь й гідність інших адвокатів або порушують корпоративну етику (стаття 67,68 правила від 1999 р.).

У сучасному контексті важливо, що адвокат не повинен бути представником клієнта з такими методами, які порушують закон або етичні норми: наприклад, не може використовувати неправдиві докази, вводити в оману суд, здійснювати тиск чи маніпуляції. Дотримання етичних принципів сприяє довірі до адвокатури як інституту.

В суді адвокат має також піклуватися про гідність професії: гідна поведінка в залі суду, коректне ставлення до судді, опонентів, уникнення конфліктів, недопущення дискредитації себе чи адвокатури. Згідно з преамбулою Правил адвокатської етики: «адвокатура України — недержавний самоврядний інститут ... Надзвичайна важливість ... вимагає від адвокатів слідування високим етичним стандартам поведінки».

У контексті воєнного стану і післявоєнної відбудови судова етика адвоката покликана враховувати виклики відновлення справедливості: адвокат може брати участь у справах, пов'язаних з воєнними злочинами, внутрішньо переміщеними особами, локальними конфліктами — при цьому він зобов'язаний не допускати використання процесу в необґрунтованих цілях, бути уважним до вразливості сторін, пам'ятати про гуманітарний аспект.

Таким чином, судова етика адвоката — це поєднання професійної поведінки, правових гарантій, захисту клієнта, а також відповідальності перед суспільством.

5. ЕТИКА ВІДВОДУ І САМОВІДВОДУ АДВОКАТА

Одним із важливих етичних аспектів адвокатської діяльності є питання відводу (відмови від участі в справі чи участі в ролі адвоката) та самовідводу (ініціативного відходу адвоката з обов'язків). Ці питання пов'язані з конфліктом інтересів, особистою заангажованістю, недоступністю компетентності чи ресурсів, а також зі змінами обставин.

Згідно з етичними правилами адвокат має відмовитися або самовідвестися у випадках:

- коли існує конфлікт інтересів (наприклад, коли адвокат раніше виступав представником іншої сторони, або має сумісні інтереси, які можуть вплинути на об'єктивність);
- коли адвокат не має належної компетентності чи можливості виконати доручення;
- коли існують обставини, що ставлять під сумнів незалежність або доброчесність адвоката;
- коли клієнт просить адвоката здійснювати дії, що суперечать законодавству або етичним нормам.

Етика в цей момент вимагає від адвоката бути чесним із клієнтом: пояснити причини, надати час на пошук іншого представника, забезпечити передачу справи з мінімальною шкодою для клієнта.

У сучасних умовах, коли адвокат може опинитися під тиском, або коли переключення адвоката з однієї справи в іншу має значення (наприклад, в умовах воєнного стану), самовідвід стає складним рішенням з етичної точки зору. Адвокат мусить враховувати, чи не зашкодить клієнту його рішення.

Наукові дослідження зазначають, що «юридична регламентація рекомендацій адвоката під час заміни (replacement)» — це також етична проблема: адвокат має забезпечити інший адвокат можливість продовжити справу, передати інформацію, врахувати інтереси клієнта.

Також варто врахувати, що самовідвід може бути викликаний складною етичною дилемою (наприклад, адвокат відмовляється представляти клієнта обвинуваченого у тяжкому злочині, коли вважає, що подальший захист буде неетичним чи навпаки — коли захист суперечить особистим переконанням). В такому випадку етика вимагає прозорого пояснення клієнту, допомоги в пошуку іншого адвоката, уникнення затягування справи.

Отже, питання відводу і самовідводу адвоката — це прояв етики вибору, чесності, відповідальності за клієнта, а також готовності діяти згідно з принципами професії.

6. ЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ ЗАХИСТУ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА МЕШКАНЦІВ ПРИФРОНТОВИХ ТЕРИТОРІЙ

В сучасному українському контексті особливо актуальною є тема адвокатської етики щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та мешканців прифронтових і звільнених територій. Ця категорія клієнтів має специфічні вразливості: порушення прав людини, втрати житла, обмежений доступ до юриспруденції, мобілізаційні ризики, можливі переслідування. Адвокат, який працює з такими клієнтами, має врахувати не лише загальні правила етики, але й додаткові вимоги:

- Поважати гідність, враховувати психологічний стан клієнта, бути чутливим до ситуації переміщення чи втрати.
- Забезпечити повноту та зрозумілість інформації — клієнти можуть не мати досвіду роботи з правовим захистом.
- Гарантувати конфіденційність — оскільки ситуація на прифронтових територіях може створювати ризики розкриття інформації.
- Уникати ситуацій, в яких адвокат діє лише формально, «галочкою», а не реально забезпечує захист.
- Враховувати особливості правового режиму в воєнний та післявоєнний час — наприклад, законодавчі зміни, обмеження, спеціальні процедури (компенсації, відбудова, міжнародна допомога). Адвокат має бути поінформований і підготовлений до таких умов.
- Сприяти доступу до правосуддя — коли клієнт має обмежені ресурси чи знаходиться у віддаленій чи прифронтовій зоні, адвокат має обрати стратегію з урахуванням інтересів клієнта і можливостей.

Етичний обов'язок адвоката в таких випадках набуває соціального значення — адвокат виступає не лише представником клієнта, а й захисником прав людини в умовах кризи. Порушення цих принципів може призвести до додаткових ризиків для клієнта й моральної відповідальності адвоката.

Таким чином, захист прав ВПО та мешканців прифронтових територій — це окрема зона адвокатської етики, що вимагає не лише професійних навичок, але й етичної чутливості та готовності діяти в нестандартних умовах.

7. МОРАЛЬНІ ДИЛЕМИ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИ ЗАХИСТІ ОСІБ, ОБВИНУВАЧЕНИХ У СПІВПРАЦІ З ОКУПАЦІЙНОЮ ВЛАДОЮ

Цей блок є найбільш складним з точки зору етики та професійної відповідальності. У контексті збройного конфлікту, тимчасової окупації, колаборації з окупаційною владою перед адвокатом можуть постати моральні та етичні питання: чи захищати обвинуваченого в колабораційній діяльності,

де межа між легальністю й аморальністю розмита, як враховувати суспільну реакцію, як не дати справі стати інструментом несправедливості чи помсти.

З одного боку, адвокатська професія передбачає право на захист будь-якого обвинуваченого. Це один із засадничих принципів правової держави — навіть особа з найсерйознішими звинуваченнями має право на захист. Адвокат має забезпечити дотримання процесуальних прав, принцип презумпції невинуватості, право на справедливий суд.

З іншого боку — суспільний тиск, моральна оцінка дій особи, співпраця з окупаційною владою можуть створювати ситуації, коли адвокат ризикує бути публічно звинуваченим або зневаженим, коли клієнт сам порушив базові принципи прав людини або державності.

Етичні дилеми, які можуть виникнути:

- Чи брати справу, коли клієнт явно порушив законодавство про захист суверенітету, державної безпеки?
- Якщо клієнт визнає співпрацю з окупантом — чи може адвокат застосувати стратегію, яка суспільно неприйнятна, але юридично законна?
- Як адвокату діяти, якщо обставини справи розкривають жахливі порушення прав людини? Чи має він відмовитися? Якщо так — об'єктивність і право клієнта на захист?
- Як балансувати між правом клієнта на захист і репутаційними/моральними характеристиками професії?
- Як не допустити, щоб адвокат сам став елементом легітимізації незаконної діяльності?

Етичний підхід передбачає, що адвокат має:

- Оцінити, чи має він належну компетенцію і ресурси для правового захисту;
- Проінформувати клієнта про реальні ризики (включно з громадським осудом, репутаційними наслідками);
- Забезпечити, що дії адвоката не будуть спрямовані на приховування злочинної діяльності, але на забезпечення процесуальних гарантій;
- У певних випадках — розглянути самовідвід, якщо виникає конфлікт особистих переконань або ризик дискредитації професії.

Це — не легке питання, але саме в таких ситуаціях адвокатська етика проявляє свою глибинну суть: захист професії, права людини і водночас відповідальність перед суспільством і державою. Магістрантам важливо розуміти, що етика — не лише набір правил, але й моральний вибір у складних обставинах.

8. ЕТИКА НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

Нарешті, окремий блок — коли адвокат або адвокатська організація надає безоплатну правову допомогу (БПД) в умовах воєнного стану чи післявоєнної відбудови. Тут етичні вимоги набувають особливої ваги: клієнти

— часто вразливі, ресурсів мало, права можуть бути порушені масово, доступ до правосуддя обмежений.

Етичні принципи в цій ситуації:

- Пріоритет суспільного інтересу й захисту прав людини. Адвокат у цьому випадку виступає не тільки представником клієнта, але й частиною правового механізму відновлення справедливості.

- Відмова від неправомірної вибіркості: допомога має надаватися на принципах рівності, справедливості, без дискримінації.

- Чіткість і прозорість: адвокат має пояснити клієнтові умови, строки, можливі обмеження, ризики, особливо враховуючи режим воєнного стану чи спеціальні законодавчі передумови.

- Забезпечення захисту клієнта – внутрішньо переміщеної особи, людини, яка зазнала збитків, мешканця прифронтової території — з урахуванням гуманітарного контексту.

- Участь в системі БПД або у волонтерських проектах адвокатури — це не лише юридична допомога, але й соціальна відповідальність адвокатів. Але навіть у цьому випадку адвокат має дотримуватись правил професії: не рекламувати свою безоплатну діяльність з метою отримання комерційного вигоди, не порушувати етичну межу між волонтерством і професійною діяльністю, дотримуватись конфіденційності, уникати конфлікту інтересів.

В умовах післявоєнної відбудови адвокати можуть брати участь у проектах реституції, відшкодування збитків, представницькій діяльності громадам — і тут етика означає, що адвокат має бути чесним, об'єктивним, не експлуатувати становище клієнта, не використовувати «справу» задля піару, підтримувати професійний рівень послуг.

Отже, етика безоплатної правової допомоги — це поєднання професійної чесності, соціальної відповідальності, готовності працювати в складних умовах, дотримання стандартів адвокатської професії.